

Předmět zkoumání ekonomie – co ekonomové umí říci a o čem musí mlčet¹

David Lipka

Otázka „O čem je ekonomie?“ nepatří k těm nejčastějším, které si ekonomové či filosofové kladou. Mirowski (1994) ukazuje, že většina textů kriticky reflektujících ekonomickou vědu pojednává o problémech metodologie, analýza předmětu a smyslu jejího zkoumání zůstává poněkud stranou. Jedním z možných vysvětlení je i to, že definice vědecké disciplíny se obecně považuje za sdílenou konvenci, která nemůže být nesprávná, může být pouze jiná. Otázka „o čem je ekonomie?“ v takovém případě neposkytuje mnoho příležitostí k originálnímu bádání.

Co když ale porozumění oné konvenci není bezproblémové? Co když ekonomie není definována, tak jak je obvyklé, seznamem témat, ale spíše schématem vysvětlení, přičemž právě možnost smysluplné aplikace daného schématu určuje, zda je zkoumaný jev ekonomický či nikoli? Tehdy se z analýzy předmětu zkoumání může stát zajímavý problém. Tehdy je pro zodpovězení otázky, zda má nějaký problém ekonomické vysvětlení, žádoucí přesně rozumět tomu, co ekonomické vysvětlovací schéma znamená a za jakých omezujících podmínek je lze smysluplně použít.

Je-li provedená úvaha správná, pak ani dokonalá shoda na definici neznamena, že se ekonomové nemohou netriviálně mýlit v soudu o tom, kdy lze ekonomii jako nástroj explikace společenských jevů využít. Pokud lze ono definiční schéma smysluplně aplikovat pouze v rámci jistých omezení, může vést nereflektování těchto omezení ke dvojí chybě: K marnému hledání vysvětlení jevů, které ekonomické vysvětlení vůbec nemají, nebo k formulování chybných vysvětlení, která sice existují vzhledem k povrchnímu chápání předmětu zkoumání, avšak budou prakticky irelevantní.

Cílem textu je pokusit se interpretovat, o co se ekonomové v současné době obvykle pokoušejí, ukázat, jak uchopení předmětu zkoumání podstatným způsobem ovlivňuje hranice, v nichž mohou cosi smysluplného sdílet, a konečně nastínit jak prostor uvnitř těchto hranic maximálně využít.

I. Konstituce předmětu ekonomie

Vznik klasické politické ekonomie je často popisován jako reakce morálních filosofů na utopické návrhy sociálních reforem. (Hayek 1933; Kirzner, 1976; Stigler, 1981, zejména část II. 1) Ekonomie v této interpretaci nově ukazovala, že pokusy o zorganizování společnosti mají významný dopad na

¹ Tento text vznikl díky finanční podpoře Grantové agentury České republiky v rámci projektu GAČR 402/09/0316. Děkuji Marku Hudíkovi, Miroslavu Svobodovi, Pavlu Pelikánovi a dvěma anonymním recenzentům za podnětné připomínky k předchozím verzím tohoto textu.

bohatství, které je v ní generováno. Smith (2001 [1776]) svým čtenářům sděloval, že uspokojování lidských potřeb se děje způsobem, jenž je velmi delikátní a citlivý na pokusy o politické vylepšení. Do popředí se dostala otázka koordinace aktivit jednotlivců, kteří nesledují společný účel, ba si ani nejsou vědomi vzájemné existence.

Problém tvorby bohatství a jeho rozdělování přetrval jako definiční znak ekonomie i marginalistickou revoluci v poslední třetině 19. století. Odkaz na bohatství přesto postupem času slábnul. Do definice vstoupil explicitně člověk a jeho chování, nejprve pouze ta jeho část, která se zaměřuje na získávání bohatství, ale později i chování obecně či přesněji řečeno jeho jistá charakteristika, tzv. ekonomický princip.

Zřejmě rozhodující krokem na této cestě byl Robbinsův esej z roku 1932. Ten ekonomii razantně zbavil veškerých odkazů na konkrétní typ chování a za její cíl určil analýzu aspektů, které jsou každému chování společné. Ekonomii Robbins (1945 [1932], s. 15) definuje jako „vědu, která studuje lidské chování jako vztah mezi cíli a vzácnými prostředky, které mají alternativní užití.“ Na jiném místě (s. 37) dodává, že „podstata ekonomické teorie je jasná. Je to studium formálních implikací tohoto vztahu cílů a prostředků“.

Uvedená definice nám nenaznačuje, jaké tajemno vznik ekonomie inspirovalo. Nevymezuje okruh specificky ekonomických otázek, které útočily na lidskou mysl a žádaly si odpověď. Ekonomii přisuzuje množinu dopředu neznámých problémů, které lze objasnit tvrzením „Jev J je důsledkem volby mezi alternativními cíli vzhledem k existujícím omezením“.

Není takto chápaná věda zcela triviální a nezajímavá? Je-li ekonomický problém určen jako důsledek účelového chování, pak by se mohlo zdát, že ekonomie neumí říci nic jiného, než že zkoumaný jev J nastal proto, že ho jednající A zamýšlel. Proč Adam směnil s Petrem koláč za 5 kuliček? Protože si za existujících podmínek cenil 5 kuliček víc než svého koláče. Taková odpověď nám nic nového neříká, protože jen opakuje to, co jsme museli ve formě účelu předpokládat, abychom mohli provedený akt mezi Pátkem a Robinsonem interpretovat jako dobrovolnou směnu. Nové a netriviální poznání ekonomie přináší pouze tehdy, když dokáže objasnit jevy, které jsou, řečeno slovy Adama Fergusona, důsledkem lidského jednání, nikoli však lidského záměru. Již u Adama Smitha (2001, s. 611-2) tak nacházíme důraz na nezamýšlené důsledky jednání. Hayek (1995, s. 27) později ve stejném duchu píše, že cílem ekonomie je vysvětlit nezáměrné nebo neúmyslné výsledky činností mnoha lidí.

Ekonomie jako věda o nezamýšlených důsledcích rozhodování nehledá co do formy neznámé příčiny nějakého jevu. Přínosem je poznání, že to, co jsme v počátcích vnímali jako „přírodní“ jev či účelový výtvar, není nic jiného než projev vzájemných interakcí mnoha lidí. Jinak řečeno, ekonomie ukazuje,

že zkoumaný jev neexistuje ani nezávisle na člověku, ani jej nikdo záměrně nevytvořil. Její vysvětlení je v jistém smyslu vždy zcela nepřekvapivé, neboť na otázku, proč jev J nastal, říká: protože rozhodnutí X mělo za následek modifikaci chování Y, které dále v součinnosti s chováním Z způsobilo J. Vědec v této tradici nikdy nemůže nabídnout odpověď, která by měla odlišnou formu. Ekonomie není vymezena okruhem jevů, které se pokouší vysvětlit, nýbrž vysvětlovacím schématem.² Jako ekonomický problém se jeví vše, co lze objasnit s použitím kategorií rozhodování.

Právě o tuto charakteristiku se pak opírá imperiální nárok ekonomů na vysvětlení všech otázek, v nichž máme co do činění s rozhodováním.³ Platí-li, že ekonomie je věda o implikacích volby, dává smysl tvrdit, že může vysvětlovat implikace všech voleb, ať již se týkají otázky kolik nakoupit, co vyrábět, koho si vybrat za životního partnera nebo kolik mít dětí.

Přestože mohou znít prohlášení ekonomického imperialismu arogantně, lze proti němu obtížně argumentovat, přijmeme-li robbinsovskou verzi ekonomie.⁴ Problém dle mého názoru netkví ve skutečnosti, že ekonomie aspiruje na vysvětlení všech jevů způsobených *libovolným* lidským rozhodováním – to plyne triviálně z její obecné definice, nýbrž v interpretaci toho, co se oním rozhodováním míní.

II. Problém rozhodování

Jak chápat lidské rozhodování? Začněme mimo vědeckou sféru. Přirozené rozumění pojmu naznačuje, že rozhodování implikuje nejistotu ohledně výsledku provedeného aktu. Věť „rozhodují se“ běžně rozumíme tak, že předpokládáme existenci minimálně dvou alternativních stavů věcí, jejichž uskutečnění je odvislé od naší volby. Možnost volby z hlediska jednotlivce značí, že existující podmínky, tak jak na něj naléhají, nedeterminují jeho výsledné rozhodnutí. Do rozhodování tyto podmínky vstupují až tehdy, když jsou jednajícím nějak interpretovány.

² Existují samozřejmě výjimky. Jednu představuje např. Ronald Coase, který definuje ekonomii jako studium fungování ekonomického systému. (Srov. např. Coase 1998, s. 73) To však zřejmě neznamená, že by popíral univerzalitu ekonomického přístupu, tedy jeho aplikovatelnost i v jiných disciplínách. (Srov. Wang, 2003) Dalšími slavnými ekonomy, kteří se přiklání k substanciální definici ekonomie jako vědy o směně či koordinaci, jsou Kenneth Boulding (1969) či James Buchanan (1979). Buchanan pro ekonomii navrhuje termín symbiotika. Do stejné skupiny patří i Hayek (1995) se svým projektem katallaxie či Mises (2006), který odlišuje substanciálně definovanou ekonomii od obecné vědy o lidském jednání - praxeologie. Jak vidno, dokonce ani samotný termín ekonomie není nekontroverzní a je mnohými označován za zavádějící. Žádné z alternativních označení se však neujalo, a ekonomie je tak dodnes svým názvem propojena s ekonomikou, ačkoli je její záběr již mnohem širší.

³ Lazear (2000) podává detailní přehled úspěchů ekonomie ve sférách, které se netýkají „tržního“ chování, a opakuje přesvědčení mnohých ekonomů, že jejich věda je jedinou „skutečnou vědou“ v sociální oblasti. Manski (2000) v podobném duchu argumentuje, že sociologie, která by mohla být vnímána jako konkurenční projekt, pracuje s výrazně širším množstvím pojmů a je v důsledku toho v podstatě nedefinovatelnou disciplínou, jež k vysvětlení mezilidských interakcí nenabízí žádný jednotný přístup.

⁴ Pro úplnost je třeba dodat, že existuje ještě třetí přístup, který říká, že je ekonomie vědou o implikacích volby, nikoli však volby obecně, ale pouze té, která je vedena snahou o sobecké uspokojení. Toto pojetí tak představuje jistou okleštěnou verzi ekonomického imperialismu. Daniel Hausman (1992, zejména str. 90 a dále) se pokouší dokázat, že je toto pojetí ekonomii vlastní minimálně od dob J. S. Milla.

Předpokládejme kupříkladu, že nabídnu Adamovi 20 korun, aby si koupil zmrzlinu. Může si vybrat mezi jahodovou a pistáciovou, přičemž obě stojí stejně. Víme, že Adam nemá rád jahodovou. Lze z těchto podmínek vyvodit, že si zvolí pistáciovou? Zřejmě nikoli. Nevíme totiž, jak bude Adam danou situaci interpretovat. Pokud bude chtít uspokojit svou chuť po zmrzlině, vybere si zřejmě pistáciovou. Co když ale bude chtít udělat radost mně coby dárci, přičemž se domnívá, že preferuji jahodovou? Nebo co když pojme podezření, že si konzumaci zmrzliny přivodí v dnešním počasí bolení v krku a náš dar odmítne? V závislosti na zvláštnější interpretaci existujících podmínek se Adam může rozhodovat libovolně. Struktura rozhodovacího problému tak je, řečeno s Johnem Searlem (2005), ontologicky subjektivní, neexistuje nezávisle na tom, kdo ho řeší.⁵

Pokud o rozhodování naopak mluví ekonomové, mají zpravidla na mysli nutný vztah mezi podmínkami a chováním. (Sugden, 1991, s. 754) Při daných preferencích o tom, jak si člověk cení alternativních stavů věcí, je rozhodnutí každého agenta jednoznačně či s jistou pravděpodobností determinováno existujícími omezeními v podobě vzácnosti statků a dostupných technologií. To, jakým způsobem a s jakou přesností jsou podmínky transformovány v chování, neboli jak silné jsou předpoklady o racionalitě agentů, je v tuto chvíli druhotné. Podstatné je, že zatímco v přirozeném jazyce problém volby znamená nutnost sám ze sebe určit běh věcí, pro ekonomu rozhodování představuje úlohu, jejíž řešení je již obsaženo v zadání. Zatímco běžné rozumění předpokládá nejistotu a aktivní ustavování problému volby, dle ekonomů sám agent nemá žádnou tvůrčí roli – mezi z prostředí přicházející impulsy a výsledné chování nic neintervenuje, člověk nevolí, pouze řeší objektivně daný optimalizační problém.

Z uvedeného je tedy patrné, že slovem rozhodování v přirozeném jazyce a v ekonomii označujeme dva odlišné pojmy. Na jedné straně spontánní, podmínkami ne zcela determinovaný proces, který se ze své podstaty vzpírá vědeckému uchopení, na druhé straně proces optimalizace, který vědecky traktovat dokážeme, ale který zřejmě plně nevystihuje, oč v lidském rozhodování běží. Existuje mezi nimi nějaký nutný vztah nebo jsou neslučitelné?

Řešení, které se nabízí, je chápat rozhodování jako proces obsahující dvě odlišné roviny: Rovinu strukturování problému a rovinu jeho řešení. Člověk je vystaven nutnosti rozhodovat se, nicméně to, jakým alternativám čelí, neexistuje nezávisle na jeho intencionalitě. To, proč běžně říkáme, že je těžké se rozhodnout, neplyne z obtížnosti „vypočítat“ správné řešení dané úlohy, nýbrž z faktu, že musíme nějakým způsobem omezit, jaké proměnné do onoho optimalizačního procesu vpustíme. Vezměme si opět příklad Adama, který s kručením v žaludku stojí před volbou jak si obstarat jídlo. Lze

⁵ Uvedené nijak nepopírá možnost, že je lidské rozhodování pouhým epifenomémem a že je tzv. racionální chování určováno na základě přírodních zákonů.

objektivně popsat proměnné, které vstupují do jeho rozhodování? Obsahuje jeho množina alternativ třeba i možnost jídlo ukrást? Objektivně ano, krást je fyzicky možné, což ale neznamená, že bude Adam krádež vůbec zvažovat. V jeho interpretaci struktury problému, jemuž čelí, nemusí být tato možnost obsažena.

Když první rovinu rozhodování zanedbáme, dojdeme ke standardnímu ekonomickému závěru, že výše trestu za krádež bude mít vliv na to, zda se Adam stane zlodějem. (Becker, 1968) Čím benevolentnější trest, tím více Adamů – zlodějů. Když naopak rovinu strukturování problému brát v úvahu budeme, a podaří se nám správně Adamovo rozhodnutí interpretovat, můžeme dojít třeba k závěru, že Adam jako morální bytost vybírá pouze mezi různými způsoby jak si jídlo koupit či vyrobit. V takovém případě nebude mít změna ceny krádeže (v podobě výše trestu) na jeho chování žádný vliv a standardní ekonomický závěr bude chybný.

Podstatné je si připustit, že struktura rozhodovacího problému na člověka nenaléhá jako již hotová věc, ale že je jednajícím nějakým způsobem spoluutvářena. Lze to přiblížit i tak, že vstupy jsou do rozhodovacího procesu vpouštěny přes filtr, jehož nastavení jsme schopni ovlivnit.⁶ Teprve na substrát, který tímto filtrem projde a který má jedinečné charakteristiky, je aplikováno rozhodování tak, jak jej chápe ekonomie - jako „výpočet“ optimálního chování vzhledem k aktuálním hodnotám předvolených parametrů. Zatímco první rovina rozhodování není podmínkami zcela determinována, neboť není objektivně dána žádná úloha, kterou by bylo možné řešit, druhá rovina ano. První budu dále pro přehlednost označovat jako plnohodnotné rozhodováním, druhou jako ekonomizaci.⁷

III. Limity ekonomického vysvětlení

Vraťme se nyní k problému podstaty ekonomického vysvětlení. Jaká omezení na dosah ekonomické teorie klade rozlišení mezi plnohodnotným rozhodováním a ekonomizací?

První otázkou je, co vlastně termínem ekonomická teorie ekonomové míní. Obvykle jej používají přinejmenším ve dvou odlišných významech. První se vztahuje na sféru ekonomizace a nazývá se zpravidla teorií racionální volby. Ta sama o sobě nepodává žádné kauzální vysvětlení pozorovaných jevů a není empiricky falsifikovatelná.⁸ Její funkcí je poskytovat schéma pro interpretaci procesu

⁶ Sociální psychologové Griffin a Ross (1991, s. 320) v této souvislosti hovoří o „procesu konstruování“. Ten značí, že „[j]idé nejsou ovládnány pasivním vnímáním a poznáním nějaké invariantně objektivní reality, ale svými vlastními reprezentacemi a konstrukcemi událostí, které kolem nich vyvstávají.“

⁷ Je třeba zdůraznit, že provedené rozlišení dvou rovin jednání není identické s rozlišením na racionální jednání a na afektivní chování.

⁸ O toto tvrzení je možné vést spor. Zda je teorie volby falsifikovatelná či nikoli, závisí na tom, zda ji chápeme v duchu ekonomického imperialismu jako čistě formální model (Vanberg (2004) hovoří o *principu* racionality) nebo jako empirickou hypotézu. To, že se ekonomové přiklánějí k první variantě, je patrné ze skutečnosti, že ačkoli nedávné výzkumy na poli psychologie a behaviorální ekonomie standardní ekonomickou definici racionality mnohokrát falsifikovali, ekonomové na ní stále trvají. Důvodem je, že výsledky experimentů jsou relevantní pouze v případě, kdy přisoudíme formálním podmínkám racionality empirický obsah, což většina ekonomů není ochotna učinit.

ekonomizace. Činí z černé skřínky řešení rozhodovacího problému poznatelný řád, umožňuje porozumět nutným souvislostem mezi kategoriemi volby (prostředky, cíle, užitek, náklad apod.). Neodpovídá nicméně na otázku, proč existuje inflace, proč jsou některé společnosti bohaté a jiné chudé či proč prohibice drog vede k nárůstu kriminality. V jistém smyslu je obsah teorie volby pro člověka velmi málo objevený, neboť jen nabízí uspořádaný pojmový rámec pro to, co každý jednající vždy již činí.⁹

Hodí se podotknout, že této vlastnosti své teorie si ekonomové všimli již v dobách klasické politické ekonomie. Nassau Senior (1854, kap. 1, odst. 1.3) v polovině 19. století píše, že ekonomie sestává z premis, „které každý, jakmile je uslyší, uzná za sobě již známé či alespoň obsažené ve svém předchozím poznání“. Obdobně i Hayek (1933, s. 128) o osmdesát let později vyzdvihuje, že „ekonomie sestává z běžného uvažování, jen dotaženého za hranici, uvnitř které je bezprostředně zřejmé“ a konečně i Robbins (1935, s. 79) ve druhém vydání Eseje o podstatě a významu ekonomické vědy píše, že základní ekonomické postuláty „jsou součástí naší každodenní zkušenosti“ a že jakmile jsou formulovány „musejí být považovány za zřejmé“.

Ve druhém významu užívají ekonomové termín teorie pro označení souboru tvrzení o nutných důsledcích interakcí chování různých osob, která v součinnosti utvářejí zkoumané ekonomické jevy. Mluví o teorii vzniku peněz, hospodářského cyklu, ekonomické teorii zločinu, vlastnických práv a podobně. Zatímco teorie racionální volby se týkala jednotlivých prvků společenského systému, teorie ekonomických interakcí se týká systému jako celku. Teprve skrze ni se ekonomie stává společenskou vědou.

Jaká je podstata vysvětlení, které nám poskytuje? Z výše uvedeného vyplývá, že ekonomické vysvětlení musí ozřejmit, jak rozhodnutí osoby A způsobuje změnu rozhodnutí osoby B. Nejde tedy o charakteristiku koexistence jevů, ale o vysvětlení procesů probíhajících v čase. Takové vysvětlení se dá označit za geneticky kauzální. (Cowan; Rizzo, 1996, s. 24 a dále) Spočívá v popisu procesu, který propojuje příčinu a účinek a který musí tvořit koherentní celek, či jinak řečeno, musí být dynamicky spojitý. Dynamická spojitost pak znamená, že zdroj pohybu (dění) pochází *zevnitř* procesu, nikoli zvnějšku. Jedna fáze vývoje dává vzniknout fázi další až do doby, kdy se utvoří zkoumaný jev, který má zpravidla podobu nějakého rovnovážného stavu.

⁹ V post-logicko-pozitivistické terminologii, kterou navrhuje Hausman (1992), bychom místo o teorii volby měli hovořit o modelu racionální volby či přesněji řečeno s využitím zde zavedeného označení o modelu ekonomizace. Model v tomto pojetí definuje pojmový systém a teprve on je nástrojem pro vytváření teoretických testovatelných hypotéz. U modelu samotného podle Hausmana nevyvstává otázka pravdivosti, ani testovatelnosti. Protože je však cílem prozkoumat to, jak daný problém interpretují sami ekonomové, přidržím se ne zcela jednoznačně vymezeného výrazu teorie.

Jak by mělo být zřejmé, geneticky kauzální ekonomické vysvětlení jevů vyžaduje, aby změna podmínek v důsledku rozhodnutí determinovala změnu chování dalších osob. To však není možné. Na rovině plnohodnotných rozhodnutí žádný kauzální proces nemůže probíhat. Pouze v rámci procesu ekonomizace lze tvrdit, že nové podmínky povedou k určité změně chování.

Podívejme se na celou věc z hlediska jednotlivce. Jestliže selže uskutečnění jeho plánu, stojí před volbou jak pokračovat. Nabízejí se dvě možnosti. První je započítí nového projektu. V tom případě je kauzální řetězec přerušen, neprobíhá žádný proces, který by bylo možné vysvětlit. Člověk provádí znovu celý postup plnohodnotného rozhodování, znovu vymýšlí jak strukturovat problém, jemuž čelí. Pokud by toto bylo jedinou reakcí na frustraci v procesu implementace plánů, ekonomie by neměla co vysvětlit. Existuje nicméně ještě druhá možnost, kterou je revize plánů v závislosti na změně podmínek. Člověk zde zůstává *v rámci* daného plnohodnotného rozhodnutí, pouze je upravuje v souladu s aktuálními podmínkami. Revize plánů představuje akt adaptace na nové podmínky zpředmětněné ve znalostech jednajícího. Lze si to představit tak, že do již jednou vytvořené optimalizační úlohy vložíme nová data. Revidovat plány znamená „řešit stejný příklad s jinými čísly“.

Je-li výše naznačená myšlenka o dvou rovinách rozhodování platná, pak může ekonomie aspirovat na geneticky kauzální vysvětlení společenských jevů jen do té míry, kdy se lidé plně nerozhodují, ale pouze svá rozhodnutí *modifikují*. Skuteční lidé se nicméně rozhodují a z toho vyvstává ekonomii závažný problém. Pokud je jejím smyslem poskytovat vysvětlení reálných společenských jevů, musí plnohodnotné rozhodování do svého vysvětlení nějakým způsobem zakomponovat. V opačném případě bude výsledek ekonomického zkoumání více či méně nepřesný.

Skutečnosti, že jsou jejich teorie nepřesné, si ekonomové byli vědomi už v dobách klasické politické ekonomie. J. S. Mill (1874, v. 58 a dále) kupříkladu hovoří o tzv. „rušivých příčinách“, které komplikují aplikaci teorie na konkrétní případy. Říká, že ekonomie je vědou o tendencích, která platí pouze abstraktně. Na první pohled by se tak mohlo zdát, že je vše v pořádku a není s čím polemizovat. Opak je ale pravdou. Specifikum ekonomie podle mého názoru totiž nespočívá v existenci „rušivých příčin“, které ekonomové dodnes v souladu s J. S. Millem chápou jako kauzální faktory, jež nebyly dosud plně prozkoumány z důvodu jejich zanedbatelného vlivu či přílišné složitosti. „Rušivé příčiny“ nepochybně existují v každé vědě. Ekonomové však musí řešit nejen problém, kdy jsou hlavní příčiny, představující bázi ekonomického vysvětlení, přehlušeny příčinami jinými, ale rovněž ten fakt, že během procesu, který se pokouší vysvětlit, některé příčiny přestávají působit a naopak začínají působit jiné. Právě proto nelze sestavit obecné geneticky kauzální vysvětlení, které by platilo univerzálně ve všech situacích, jež jsou správně interpretovány jako identické. Neexistuje žádná obecná zkušenost, která

by byla spoutána zákony, o nichž ekonomové mluví. Je pouze konkrétní zkušenost, která sice má obecné rysy, a proto je nám také srozumitelná, ale přesto je jedinečná a neopakovatelná.

Nemýlím-li se v provedeném úsudku, pak z duality plnohodnotného rozhodování a ekonomizace vyplývá, že ekonomové nemohou aspirovat na skutečné empirické vysvětlení společenských jevů, pokud se nestanou historiky, jinak řečeno, pokud si neuvědomí, že žádoucí vysvětlení nespočívá v pouhém naplnění ekonomické teorie výchozími daty a odečtení výsledku, nýbrž ve vytváření konkrétních příběhů, v nichž jednotlivé teorie o mezilidských interakcích vytvářejí kostru, jež daný příběh podepírá.¹⁰

Ekonomické (geneticky kauzální) vysvětlení se nutně omezuje na proces geneze nějakého jevu v rámci ohraničené množiny rozhodnutí jednajících o tom, jakému problému volby čelí. Je omezeno předpokladem, že se lidé nerozhodují, nýbrž setrvávají ve svých započatých projektech. Není tedy empiricky falsifikovatelná. Abychom získali vysvětlení skutečného jevu, je třeba tyto „ekonomické“ bloky pospojovat tím, že do vytvářeného celku zakomponujeme plnohodnotná lidská rozhodnutí a další skutečnosti, jež se z hlediska ekonomie jeví jako nahodilé. Pouze takto zkonstruovanou hypotézu je alespoň v principu, možné falsifikovat.

Vše bude lépe patrné na konkrétním jevu. Vezměme si jako příklad základní ekonomický problém konstituce struktury cen. Ekonomové, usilující o jeho kauzální vysvětlení, mluví ve zkratce o fungování tržního procesu. Jeho zdrojem je záměr provést směnu. Jednající na základě znalosti svých obětovaných příležitostí vytvoří plán, specifikující za jakých podmínek (v jakém směnném poměru) je ochoten nějaký statek směniti. Svůj plán se pokusí implementovat. Může uspět nebo selhat. Je možné, že se mu statek nepodaří vůbec prodat či jej prodá za horších podmínek, než které se při zpětném pohledu nabízely. To jej vede k revizi plánu. Prozkoumá, proč skutečné podmínky neodpovídaly jeho odhadům, a pokusí se odhadnout budoucí podmínky lépe. V prvním „kole“ tedy proběhlo množství směn za různých směnných poměrů. Percepce tohoto stavu promítnutá do znalostí jednajících povede k revizi jejich plánů a ke snaze vyvarovat se již jednou spáchaných chyb. Ti, co prodali příliš levně, se budou pokoušet prodat draž, ti, co koupili příliš draze, se budou snažit nakoupit levněji. Konstitucí struktury ekonomizačního problému v rámci svých rozhodnutí jednotliví agenti vytvořili objektivní mantinely, v jejichž rámci se může směnný poměr ustálit, aniž by přetrvala možnost arbitráže. Jinými slovy, tržní proces je procesem ustavování rovnováhy (struktury tržních cen) v rámci konstituovaném rozhodnutími jednotlivých *směňujících* o obsahu ekonomizačního

¹⁰ Většina ekonomů, pokud mají své počínání přirovnat k nějaké vědě, bude zřejmě volit fyziku. Existují však i výjimky. Jednou z nich je například Deirdre McCloskey (1986, s. 64), která píše: „Jelikož ekonomie a ekonomická historie mají stejné preference, stejnou technologii a stejnou vybavenost, nevzniká žádný prostor pro obchod. Ekonomicky řečeno, jsou stejnou zemí.“

problému, kterému čelí. Rovnováha neexistuje vzhledem k nějakým ontologicky objektivním datům, její parametry jsou lidmi vytvářeny v rámci rozhodování a se vznikem nových rozhodnutí padá.

Naznačený proces je však pouze předstupněm k vysvětlení skutečných cen. Při něm si nevystačíme s popisem podmínek v čase $t-1$ a geneticky kauzální teorií konstituce ceny. Reálné procesy probíhají v historickém čase, v němž lidé nesetrvávají ve svých projektech jednání. Aby bylo vysvětlení konkrétního jevu úplné, je třeba sestavit celý příběh, ve kterém budou zahrnuty i změny rozhodnutí. Problémy utváření cen, vzniku rozmanitých tržních struktur či institucí tedy nejsou přísně vzato ekonomickými problémami. K zodpovězení otázky, co uvedené jevy způsobuje, sice potřebujeme podat množství dílčích ekonomických vysvětlení, jako celek však tato otázka ekonomickou odpověď nemá. Její uspokojivé zodpovězení musí obsahovat i další prvky, které ekonomii přesahují. Teorie není substitutem za konkrétní fakta, ačkoli se tato představa mezi ekonomy vyskytuje.¹¹ Plné vysvětlení vyžaduje porozumění významu relevantních parametrů rozhodování nejen v okamžiku $t-1$, ale opakovaně v celém časovém intervalu při každém novém rozhodnutí.

Co z uvedeného vyplývá? Předně to, že vysvětlení společenských jevů nemá obecnou platnost. To, že nějaká událost v minulosti vedla k jistým důsledkům, neznamená, že obdobná událost v jiném čase a na jiném místě způsobí totéž. Ekonomická teorie v empiricky vyprázdněné podobě, jak ji dnes známe, je sice ahistorická a lze ji použít stejně tak na analýzu fungování starověkých společností jako na fungování společností dnešních. Je nicméně třeba mít na paměti, že ono použití je jiné než v případě přírodních věd. Empirické zkoumání ekonoma je ve skutečnosti co do formy totožné se zkoumáním vědce, kterého by většina lidí označila za historika. A jestliže platí můj závěr o definici předmětu zkoumání ekonomie nikoli pomocí okruhu zkoumaných problémů, ale pouze skrze vysvětlovací schéma, není vůbec zřejmé, v čem by se měla ekonomie lišit od historie i co do obsahu, chápeme-li historii velmi obecně jako disciplínu usilující o vysvětlení konkrétních událostí, jež by nenastaly bez lidského jednání. (Little, nedatováno) Pokud je vysvětlení reálných jevů konečným cílem vědy, lze ekonomii chápat jako pomocnou vědou historickou, jako nutnou byť ne postačující podmínku pochopení společenských jevů.

Druhý závěr se týká obecně příčin a účinků. Ekonomie a nejen ona je tradičně zatížena tím, co McCloskey (1991) popisuje jako dogma velkých příčin. Má na mysli přesvědčení, že příčina musí být velikostně úměrná účinku. To je však v rozporu s podstatou ekonomického vysvětlení, které připouští, že i jen jediné lidské rozhodnutí může mít celospolečenské důsledky. Jediné rozhodnutí, jež změní podmínky několika lidí, kteří modifikují svá jednání a tím změní podmínky několika dalších lidí,

¹¹ Varian (1996, s. 241) kupříkladu píše: „V mnoha případech jsme nuceni používat teorii, protože data, která potřebujeme, nejsou dostupná.“ Dlouhodobým kritikem uvedeného přístupu je Coase, (2006, s. 275) který tvrdí, že představa o dostatečnosti teorie pro vysvětlení konkrétního chování „vede k velmi nedbalému přístupu ke zjišťování konkrétních dat“.

už po pár iteracích vytvoří lavinu schopnou změnit společenský systém. Kouzlo ekonomie spočívá v tom, že redukuje jevy na individuální rozhodnutí, nespolehá se na společenské síly či radikální změny podmínek naráz ovlivňující celé společnosti.

A konečně třetí závěr se týká toho, kdo by měl být adresátem ekonomického poznání. Moderní věda je tradičně chápána jako nástroj manipulace reality.¹² Ekonomie není výjimkou. První nositel Nobelovy ceny za ekonomii Ragnar Frisch (1981, s. 6) například podotýká, že cílem ekonomické teorie je produkovat takové výsledky, které lze „...používat v praxi k tomu, aby, bylo co nejefektivněji dosaženo specifických cílů v otázce řízení ekonomiky“. Hal Varian (1996, s. 239) píše, že „je chybou přirovnávat ekonomii k biologii, lepší srovnání je s medicínou“. Ve stejném duchu se explicitně vyjadřují i mnozí další.¹³

Jestliže ale neexistuje nutný vztah mezi změnou vnějších podmínek a změnou rozhodnutí, je využití ekonomie jako nástroje pro konstruování společenské reality značně omezené. Stejně jako historik vybavený ekonomickou teorií potřebuje k vysvětlení jevu v čase t nejen znalost podmínek v čase $t-1$, ale i všech relevantních faktů v celém zkoumaném intervalu, nedokáže „společenský inženýr“ s jistotou (ani objektivně kvantifikovatelnou pravděpodobností) v čase t říci, jak bude vypadat situace v čase $t+1$. K tomu by potřeboval znát všechna budoucí (tedy v čase t neexistující) fakta, která se v daném intervalu objeví. Technologické využití ekonomie v hospodářské politice se tak nezdá být principiálně vyšší než její využití v tržních aktivitách, kde mezi podnikatelským úspěchem a předchozím studiem ekonomické teorie žádná zřetelná vazba není. Ekonomie se může vydávat za technologickou vědu jen s doložkou, že její návody platí, pokud se lidé nerozhodnou jinak.

Jak již bylo naznačeno, je ekonomie do jisté míry triviální. Její vysvětlení začíná u předvědeckého rozumění společenským jevům.¹⁴ Toto rozumění pak potvrzuje nebo vyvrací odkazem na rovněž předvědecky daný fakt lidského rozhodování. Poznání ekonomie se v tomto ohledu liší od poznání věd přírodních, které vysvětlují lidem často bezprostředně přístupné jevy odkazem na vrstvy reality, které bezprostředně přístupné nejsou, ačkoli jsou alespoň zprostředkovaně měřitelné. Molekuly, atomy či subatomární částice nejsou součástí přirozeného světa. Naproti tomu základní vysvětlovací nástroj ekonomie – lidské rozhodování – součástí přirozeného světa je. Frank Knight (1951, s. 4) píše,

¹² Hobbes (1988, s. 39) píše „Účelem či cílem vědění je, abychom byli s to využít předpokládaných účinků k svému prospěchu, neboli aby lidé porovnáním těles rozumem pochopili účinky a aby svou pílí vytvářeli k užítku lidského života účinky podobné, pokud to lidské síly a povaha věcí dovolí.“

¹³ Klein (1999) podává stručný přehled o postoji ekonomů k jejich roli jako rádců. Mezi nejprominentnější odpůrce pojmání ekonomie jako praktické vědy patří George Stigler (1981). Je však spíše výjimkou potvrzující pravidlo.

¹⁴ Schumpeter (1949, s. 349) v tomto kontextu mluví o tom, že východiskem ekonomie je ideologické rozumění realitě, přičemž ideologii chápe jako soubor „pravdivých tvrzení o tom, co člověk myslí, že vidí“.

že „větší část opravdu důležitých věcí, které má ekonomie naučit, jsou věci, které by lidé pochopili sami, kdyby je pochopit chtěli“.

Co je tedy přínosem ekonoma? Neobjevuje nic, co by nebylo dosažitelné i jednotlivcům, o nichž vypovídá. Studium ekonomické teorie člověk nezískává nové poznání za horizonty, které mu byly dosud zcela nepřístupné. Člověka bez ekonomického poznání lze připodobnit k někomu, kdo se celý život pohybuje po tmě v jednom domě, je schopen se orientovat, ale není schopen říci, jak onen dům vypadá. Ekonomické poznání je světlo vržené na to, s čím se každodenně setkáváme, ale nedokážeme popsat. Pokračujeme-li ve zvolené metafoře, pak ekonomie neříká, co je za zavřenými dveřmi, kam jsme dosud nikdy nevstoupili, vypovídá o tom, co je nám důvěrně známé. V tom tkví její největší síla a současně i slabost. Síla se týká jistoty poznání těch několika málo základních kamenů ekonomického vysvětlení (princip mezního hodnocení, náklady obětované příležitosti, komparativní výhody apod.), slabost lze hledat v tom, že jeví se trivialita poznání vede většinu lidí k tomu, že považují předmět ekonomického zkoumání za doménu známou, za oblast, v níž jsou experty a mohou se spolehnout na svou intuici. Tak tomu ale není. To, že člověk podle nějakých principů jedná, ještě nutně neznamená, že je schopen provést jejich správnou reflexi.

IV. Závěr

Cílem textu bylo ukázat, co ekonomové umí říci a o čem musí mlčet. Ekonomie rozděluje, o tom není pochyb. Rozdíl v jejím vnímání těmi, kdo se jí pokoušejí aplikovat, a těmi, kdo ji sledují jen zvnějšku, je propastný. Zatímco první skupina obvykle věří, že neexistuje téma, které by se vzpíralo analytickým nástrojům ekonomie a že jimi praktikovaná věda nemá konkurenci, která by si právem zasloužila adjektivum vědecká, neekonomové budou přesně opačného názoru. Budou ekonomy obviňovat ze znásilňování reality, z arogance či z redukce mnohorozměrného lidského života na pouhý sobecký kalkul. A nejpozoruhodnější na celé věci je, že obě skupiny mají v jistém smyslu pravdu.

Je-li současná ekonomie definována prostřednictvím schématu vysvětlení a nikoli seznamem témat, jimiž se zabývá, má tvrzení o její univerzální použitelnosti smysl. Ekonomie podává vysvětlení tím, že redukuje společenské jevy, které by se nám mohly jevit jako přírodní fakta či naopak jako účelové lidské výtvořky, na interakce individuálních jednání, na lidská rozhodnutí, kterým jsme jako lidé s to porozumět. Proč tedy dobrovolně omezovat aplikaci tohoto přístupu, který je vůči obsahu lidských cílů zcela invariantní, jen na zkoumání otázek bohatství? Pozice ekonomického imperialismu se zdá být silná.

Na druhou stranu nelze zastírat, že ekonomové opravdu nezřídka redukují lidskou bytost na utilitární automat, který mechanicky, byť nikoli bezchybně, transformuje vnější podmínky do konkrétního

chování. Trvají-li ekonomové na nějaké takové teorii chování, je těžké s nimi souhlasit. Je těžké o sobě přemýšlet jako o automatu na užitek. Výsledkem víry v tuto povrchní psychologii jsou pak nezřídka absurdní ekonomické prognózy společenského vývoje, které dnes snad vypadají jako skálopevná vědecká tvrzení, avšak zítra budou terčem posměchu.

Proč tento rozpor ve vnímání existuje? Lze jej nějak překlenout? Na předcházejících řádcích jsem se pokoušel ukázat, jak by takové řešení mohlo vypadat. Navrhnul jsem možnost, jak základní kámen ekonomického vysvětlení, to, co ekonomové nazývají racionální volbou, zasadit do širšího kontextu přirozeného rozumu lidského rozhodování. Smyslem bylo ukázat, že tvrzení o neexaktnosti ekonomie, kterým se ekonomové zaklínají před kritiky svých ambicí, avšak nikdo z nich mu v hloubi duše nevěří, jen zatemňuje skutečnou podstatu problému. Tam, kde je ekonomie doma, je stejně jistá, jako každá jiná věda. Není však doma tam, kde si většina ekonomů myslí.

A kde je tedy doma? Pro správnou odpověď je zapotřebí si uvědomit, co je předmětem jejího zkoumání a jaká je podstata jejího vysvětlení. Odsud pak zbývá už jen krůček k pochopení, jakým způsobem ekonomickou teorii aplikovat, aby vysvětlovala, co vysvětlit umí. To, jak nějaká prvotní příčina, typicky lidské rozhodnutí, způsobí modifikaci chování dalších lidí, což způsobí modifikaci dalších lidí a tak dále až do bodu, kdy se ustaví nějaký společenský jev. Toto vysvětlení lze připodobnit k úsečce, vzniknuvší propojením jednotlivých ekonomizačních úloh. Cesta z bodu A (příčiny) do bodu B (vysvětlovaného jevu) je v ekonomii přímá. Ve skutečnosti však žádný společenský jev po takové přímé trajektorii nevzniká. Skutečná cesta z bodu A do bodu B obsahuje množství zlomů, kdy plnohodnotné lidské rozhodnutí vychýlí tok událostí nepředvídatelným směrem. Pokud si toto ekonomové neuvědomují a vystřelí svou predikci z bodu A tam, kde jim cíl umístila teorie, trefí se do B jen náhodou. A stejně i při vysvětlování minulosti – pravděpodobnost, že retrodikce mířená z bodu B do míst, kde teorie očekává příčinu, nalezne skutečnou příčinu, není nikterak vysoká. Skutečné vysvětlení se skládá nejen z přímých kolejí, ale i z výhybek. Bez nich příběh, který se ekonomové pokoušejí vyprávět, nedává smysl.

Literatura:

- BECKER, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, Sv. 76, č. 2, s. 169-217.
- BOULDING, K. E. (1969) Economics as a Moral Science. *The American Economic Review*. Sv. 59, č. 1, s. 1-12.
- BUCHANAN, J. M. (1979) What Should Economists Do? In BUCHANAN, J. M. *What Should Economists Do?* s. 17-38. ISBN 0913966649.
- COASE, R. H. (1998) The New Institutional Economics. *The American Economic Review*. sv. 88, č. 2, s. 72-74.
- COASE, R. H. (2006) The Conduct of Economics: The Example of Fisher Body and General Motors. *Journal of Economics & Management Strategy*. Sv. 15, č. 2, s. 255-278.
- COWAN, R. A.; RIZZO, M. J. (1996) The Genetic-Causal Tradition and Modern Economic Theory. *Cahiers d'épistemologie*. č. 9602, s. 1-44.
- FRISCH, R. (1981) From Utopian Theory to Practical Applications: The Case of Econometrics. *The American Economic Review*. Sv. 71, č. 6, s. 1-16.
- GRIFFIN, D. W.; ROSS, L. (1991) Subjective Construal, Social Inference, and Human Misunderstanding. In ZANNA, M. P. *Advances in Experimental Social Psychology*, Svazek 24, s. 319-360. ISBN 012015224X.
- HAUSMANN, D. M. (1992). *The Inexact and Separate Science of Economics*. ISBN 0521425239.
- HAYEK, F. A. (1933) The Trend of Economic Thinking. *Economica*. č. 40, s. 121-137.
- HAYEK, F. A. (1995) *Kontrarevoluce vědy*. ISBN 8085787873.
- HOBBS, T. (1988) *Výbor z díla*. ISBN 990001620X.
- KIRZNER, I. M. (1976) *The Economic Point of View: An Essay in the History of Economic Thought*. ISBN 0836206568.
- KLEIN, D. B. (ed.) (1999) *What Do Economists Contribute?* ISBN 081474723X
- KNIGHT, F. H. (1951) The Rôle of Principles in Economics and Politics. *The American Economic Review* 41, č. 1, s. 1-29.
- LAZEAR, E. P. (2000) Economic Imperialism. *Quarterly Journal of Economics* 115, č. 1, s. 99-146.
- LITTLE, D. (nedatováno) Philosophy of History. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/entries/history/> [cit. 2009-24-03]
- MANSKI, C. F. (2000) Economic Analysis of Social Interactions. *Journal of Economic Perspectives*. Sv. 14, č. 3, s. 115-136.
- McCLOSKEY, D. N. (1986) Economic History and the Modern Economist. In William Parker (ed.). *Economic History and the Modern Economist*. s. 63-69. ISBN 0631147993
- McCLOSKEY, D. N. (1991) History, Differential Equations, and the Problem of Narration. *History and Theory*, Sv. 30, č. 1, s. 21-36.
- MILL, J. S. (1874). *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. 1874. Library of Economics and Liberty. Dostupný z WWW: <http://www.econlib.org/library/Mill/mlUQP5.html> [cit. 2009-24-03]
- MIROWSKI, P. (1994) What Are the Questions? In Backhouse, Roger (ed.). *New Directions in Economic Methodology*. ISBN 0415096375.
- MISES, L. v. (2006) *Lidské jednání*. ISBN 8086389456.
- ROBBINS, L. (1945 [1932]) *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*.

- ROBBINS, L. (1962 [1935]) *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. 2. rozšířené a upravené vydání.
- SCHUMPETER, J. A. (1949) Science and Ideology. *The American Economic Review*. Sv. 39, č. 2, s. 345-359.
- SEARLE, J. (2005) What is an institution? *Journal of Institutional Economics*. Sv. 1, č. 1, s. 1-22.
- SENIOR, N. W. (1854) *Political Economy*. Dostupný z WWW: <<http://www.econlib.org/library/Senior/snP1.html>>. [cit. 2008-04-03]
- SMITH, A. (2001 [1776]) *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. ISBN 8086389154.
- STIGLER, G. J. (1981) *Economics or Ethics?* 1981. In McMURRIN (ed) *Tanner Lectures on Human Values*. Dostupný z WWW: <http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/stigler81.pdf> [cit. 2008-04-03]
- SUGDEN, R. (1991) Rational Choice: A Survey of Contributions from Economics and Philosophy. *The Economic Journal* 101, č. 407, s. 751-785.
- VANBERG, V. J. (2004). The rationality postulate in economics: its ambiguity, its deficiency and its evolutionary alternative. *Journal of Economic Methodology*. Sv. 11, č. 1, s. 1-29.
- VARIAN, H. (1996) What use is economic theory? In MEDEMA, S. G.; SAMUELS, W. J. (ed.) *Foundations of Research in Economics: How do Economists Do Economics?* s. 238-247. ISBN 1858981638.
- WANG, N. (2003). Coase on the nature of economics. *Cambridge Journal of Economics*. Sv. 27, č. 6, s. 807-829.